

AKTYOR NUTQINING OBRAZ YARATISHDAGI O'RNI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.041>

Abdilmannonova Muxlisa

Ilmiy rahbar: Komilova Mushtariybegim G'ofurjon qizi

mushtariybegimkomilova@gmail.com

Qo'qon davlat univesiteti

Annotatsiya: Mazkur maqola aktyor nutqining sahna obrazini yaratishdagi muhim o'rnini tahlil qiladi. Unda nutqning qahramon psixologiyasini ochib berish, uning ichki dunyosi va ijtimoiy mavqeini ifodalashdagi ahamiyati yoritilgan. Aktyorning so'zlash uslubi, intonatsiyasi va diksiyasi obrazning ishonarli va jonli chiqishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqot nutq orqali personajning o'ziga xos xususiyatlarini, hissiyotlarini va fikrlarini tomoshabinga yetkazish mexanizmlarini o'rganadi. Bu esa teatr va kino san'atida obrazning to'laqonli va chuqur namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Aktyor nutqi, Obraz yaratish, Sahna san'ati, Diksiya, Intonatsiya, Qahramon psixologiyasi, Ijrochilik mahorati

THE ROLE OF ACTOR'S SPEECH IN CREATING AN IMAGE

Abdilmannonova Mukhlisa

Scientific supervisor: Komilova Mushtariybegim Gafurjon qizi

mushtariybegimkomilova@gmail.com

Kokand State University

Abstract: This article analyzes the important role of actor's speech in creating a stage image. It highlights the importance of speech in revealing the psychology of the hero, expressing his inner world and social status. The actor's style of speech, intonation and diction play a decisive role in the convincing and lively performance of the image. The study studies the mechanisms of conveying the character's unique characteristics, feelings and thoughts to the audience through speech. This ensures a full and deep manifestation of the image in theater and cinema.

Keywords: Actor's speech, Image creation, Stage art, Diction, Intonation, Hero psychology, Performance skills

Kirish

Aktyor nutqi sahna va ekran san'atida obraz yaratishning asosiy, fundamental vositalaridan biri hisoblanadi. U nafaqat qahramonning ichki dunyosini, uning fikrlarini va his-tuyg'ularini ifodalashda, balki tomoshabin bilan mustahkam aloqa o'rnatishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Temur Sulaymonovning ta'kidlashicha, til madaniyatni aks ettirgani kabi, sahna va ekran san'ati ham tomoshabinga ko'zgu bo'lib, ayniqsa yoshlar orasida ma'naviy-axloqiy rivojlanishga ta'sir ko'rsatadi [1]. Shu bois, aktyorning aniq, maqsadli va ravon nutqi g'oyalarni ifodalash, ishonchli obrazlar yaratish va tomoshabin bilan kuchli bog'liqlikni shakllantirish uchun zarurdir [1]. Nutq, tana harakatlari va mimika bilan bir qatorda, qahramonning ichki dunyosini yetkazish va hikoyani boyitishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi [1].

Sahna nutqi aktyorlik mahoratining ajralmas qismi bo'lib, badiiy obrazlarni yaratish va qahramonlarning harakatlari hamda his-tuyg'ularini yetkazishda asosiy ifoda vositasidir [4]. U aktyorning ekspressivligini sezilarli darajada oshiradi, obrazga chuqurroq kirishga va hissiy holatni tomoshabinga yanada samarali yetkazishga imkon beradi [3]. Diksiya, intonatsiya, artikulyatsiya kabi nutq texnikalarini mukammal egallash aktyorga o'z ovozing hajmini, ritmini va pauzalarini nazorat qilish imkonini beradi, bu esa uning sahnadagi ishonchini va ijodiy samaradorligini oshiradi [3]. O'zbek teatr ta'limida sahna nutqining muhim o'rni alohida ta'kidlanib, u tarix va kelajak o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'taydi, iste'dodli ijodkorlarni yetishtirish uchun zarurdir [2]. Aktyorlar turli davrlar, kasblar, ijtimoiy-psixologik, milliy va kundalik xususiyatlarni nutq orqali ifodalaydilar [4]. Sahna nutqi teatr san'atining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, talabalarga o'z auditoriyasiga samarali ta'sir ko'rsatish va ularni ishontirish imkonini beradi [2]. Shu sababli, aktyor nutqining obraz yaratishdagi o'rni nafaqat texnik mahorat, balki chuqur badiiy va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan fundamental jarayon hisoblanadi.

Mavzuga oida adabiyotlar tahlili: Aktyor nutqining obraz yaratishdagi o'rni zamonaviy sahna va ekran san'ati nazariyasi va amaliyotida keng qamrovli tadqiqot obyekti bo'lib kelmoqda. Ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan adabiyotlar tahlili aktyor nutqining nafaqat texnik mahorat, balki chuqur madaniy, psixologik va pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar aktyor nutqini obrazning ichki dunyosini ochib berish, tomoshabin bilan aloqa o'rnatish va hatto milliy madaniyatni saqlash vositasi sifatida ko'rib chiqadilar.

Temur Sulaymonovning O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutidagi maqolasi aktyor nutqining teatr va kino san'atidagi fundamental ahamiyatini chuqur tahlil qiladi [1]. Muallif til madaniyatni aks ettirgani kabi, sahna va ekran san'ati ham tomoshabinga ko'zgu bo'lib, ayniqsa yoshlar orasida ma'naviy-axloqiy rivojlanishga ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Dunyoda mavjud yetti mingga yaqin tillar fonida, Sulaymonov sahna va ekran san'atining milliy tillarni avloddan avlodga yetkazish va

saqlashdagi hal qiluvchi rolini alohida qayd etadi, Abdulla Avloniyning milliy tilni yo'qotish millat ruhini yo'qotish bilan barobar degan fikriga hamohang ravishda. Aktyorlar uchun aniq, maqsadli va ravon nutq g'oyalarni ifodalash, ishonchli obrazlar yaratish va tomoshabin bilan mustahkam bog'liqlikni shakllantirish uchun zarurdir. Tadqiqotda aktyorlik texnikalari turli vositalarga moslashsa-da - sahnada ovoz balandligi, televideniya tabiiylik, radioda esa nozik vokal ishi talab etilsa-da - nutq tana harakatlari va mimika bilan bir qatorda, qahramonning ichki dunyosini yetkazish va hikoyani boyitishning asosiy vositasi bo'lib qolishi ta'kidlanadi [1].

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutining aktyorlik professori Xatira Juldikarayeva sahna nutqining aktyorlik mahoratidagi o'rnini empirik tadqiqotlar orqali o'rganadi [3]. Uning tadqiqoti sahna nutqining ijodiy jarayondagi ahamiyatini, aktyorning obrazlarni gavdalantirish va tomoshabinlarga samarali ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga qo'shgan hissasini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqotchilar teatr pedagogikasi adabiyotlari, sahna nutqi bo'yicha qo'llanmalar, amaliy mashg'ulotlar va baholash materiallaridan foydalanganlar. Kuzatuv, amaliy mashg'ulotlarni tahlil qilish, eksperimental topshiriqlar, intervyular, interaktiv mashqlar va rolli o'yinlar kabi usullar sahna nutqi va aktyorlik mahorati o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sahna nutqi aktyorning ekspressivligini sezilarli darajada oshiradi, obrazga chuqurroq kirishga va hissiy holatni tomoshabinga yanada samarali yetkazishga imkon beradi. Maxsus nutq mashqlari orqali aktyorlar o'z ovozinig hajmini, intonatsiyasini, ritmini va pauzalarini nazorat qilishni o'zlashtiradilar, bu esa o'z navbatida ularning sahnadagi ishonchini va umumiy ijodiy samaradorligini oshiradi [3]. Juldikarayeva sahna nutqi aktyorlikning ajralmas qismi bo'lib, teatr jarayonini boyitadi va tomoshabinga ta'sirini kuchaytiradi, shu sababli teatr ta'limida unga alohida e'tibor qaratish lozim degan xulosaga keladi.

O'zbek teatr ta'limidagi sahna nutqining o'rnini haqidagi maqolada esa, uning tarix va kelajak o'rtasidagi ko'prik vazifasi, iste'dodli yozuvchilar, shoirlar va ijodkorlarni yetishtirishdagi zaruriyati ta'kidlanadi [2]. Maqolada aktyorlar nutq texnikalarini, jumladan, diksiya, intonatsiya va artikulyatsiyani mukammal egallashlari aniq va hissiy jihatdan ta'sirchan ijrolarni taqdim etish uchun muhimligi yoritiladi. H. Mahmudova va K.S. Stanislavskiy asarlaridan foydalanilgan holda, aktyorlarning nutq ravonligi va aniqligini oshirishga qaratilgan turli mashqlar va metodologiyalar tahlil qilinadi. Sahnada nutqining teatr tarixi davomida o'zgaruvchan sharoitlarga, aktyorlik maktablariga va ijodiy yo'nalishlarga javoban qanday moslashgani va rivojlangani ham ko'rsatiladi. Maqola har bir talabaning ovozi turli sahna va auditoriya sharoitlarida rezonansli, moslashuvchan va chidamli bo'lishini ta'minlash uchun tizimli yondashuvni targ'ib qiladi [2].

Sahna nutqi teatr san'atining birlamchi ifoda vositasi bo'lib, badiiy obrazlarni yaratish va qahramonlarning harakatlari hamda his-tuyg'ularini yetkazishda muhim ahamiyatga ega [4]. U aktyorlik texnikasining ajralmas qismi bo'lib, yoqimli, rezonansli ovoz hamda aniq va ravon talaffuzni talab qiladi. Aktyorlar nutq orqali turli davrlar, kasblar, ijtimoiy-psixologik, milliy va kundalik xususiyatlarni ifodalaydilar. Sahna nutqining talaffuzi va intonatsiyasi ijro etilayotgan asarning janri va uslubiga bog'liq bo'lib, teatr tarixi davomida turli aktyorlik maktablarida rivojlangan. O'zbekistonning o'tmishida xalq ijrochilari ochiq osmon ostidagi tomoshalarda ko'pincha baland, mubolag'ali nutq va mahalliy shevalardan foydalanganlar. Biroq, XX asr boshlarida professional teatrning paydo bo'lishi bilan spektakllar yopiq binolarga ko'chib, diqqatni dramatik matnlarga mos keladigan sokin, psixologik asoslangan nutqqa qaratdi. Milliy teatr shakllanishi davrida (1916-1927) rejissyor Mannon Uyg'ur yagona adabiy tilni targ'ib qilib, shevalarga faqat obraz talab qilgandagina ruxsat berdi. Bu tajriba keyingi teatr rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi va hozirda San'at institutida "Sahna nutqi" kafedrasida orqali akademik fan sifatida o'qitiladi [4].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili aktyor nutqining obraz yaratishdagi o'rnini ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida ochib beradi. Sulaymonovning madaniy va ijtimoiy ahamiyatga urg'u berishi [1], Juldikarayevevning empirik tadqiqotlari orqali nutq mahoratining ijro sifati va aktyorning ishonchiga bevosita ta'sirini ko'rsatishi [3], shuningdek, o'zbek teatr ta'limidagi pedagogik yondashuvlar [2] va sahna nutqining tarixiy evolyutsiyasi [4] bu jarayonning nafaqat texnik, balki chuqur badiiy va madaniy ildizlarga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu tadqiqotlar aktyor nutqining obrazning ichki dunyosini ochib berish, uning xarakterini shakllantirish va tomoshabin bilan emotsional bog'liqlikni ta'minlashdagi integrativ funksiyasini to'liq namoyon etadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu tadqiqot aktyor nutqining obraz yaratishdagi o'rnini chuqur va har tomonlama o'rganishga qaratilgan bo'lib, ko'p qirrali va integrativ yondashuvni o'z ichiga oladi. Mavzuning murakkabligi va ko'p tarmoqliligi sababli, tadqiqot nazariy, empirik, qiyosiy-tarixiy va pedagogik tahlil usullarini uyg'unlashtiradi. Asosiy maqsad - aktyor nutqining nafaqat texnik mahorat, balki chuqur badiiy, madaniy va psixologik ahamiyatga ega bo'lgan fundamental jarayon sifatidagi o'rnini ilmiy asoslash va uning obraz yaratishdagi integrativ funksiyasini ochib berishdir.

Tadqiqotning dastlabki bosqichi keng qamrovli adabiyotlar tahliliga bag'ishlandi. Bu bosqichda aktyor nutqi, sahna san'ati nazariyasi, psixologiya, lingvistika va pedagogika sohalaridagi mavjud ilmiy ishlar, monografiyalar, maqolalar va darsliklar chuqur o'rganildi. Xususan, Temur Sulaymonovning aktyor nutqining madaniy va ijtimoiy ahamiyatiga oid tahlillari [1], Xatira

Juldikarayeveaning empirik tadqiqotlari [3], shuningdek, o'zbek teatr ta'limidagi pedagogik yondashuvlar [2] va sahna nutqining tarixiy evolyutsiyasi [4] kabi manbalar asosiy nazariy zamin bo'lib xizmat qildi. Ushbu adabiyotlar tahlili aktyor nutqining obraz yaratishdagi o'rnini nazariy jihatdan asoslash, uning komponentlarini (diksiya, intonatsiya, ritm, artikulyatsiya) aniqlash va nutqning psixologik hamda emotsional ta'sirini o'rganish uchun zarur bo'lgan kontseptual doirani shakllantirish imkonini berdi. Adabiyotlar tahlili jarayonida mavjud bilimlarni tanqidiy sintez qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va mavzuga oid bo'shliqlarni aniqlashga alohida e'tibor qaratildi.

Empirik tahlil usullari aktyor nutqining amaliyotdagi ta'sirini o'rganishga qaratilgan bo'lib, asosan Xatira Juldikarayeveaning tadqiqot metodologiyasidan ilhomlangan holda ishlab chiqildi [3]. Bu bosqichda quyidagi usullardan foydalanish ko'zda tutiladi:

Kuzatuv: Professional teatr va kino ijrochilarining spektakl va filmlardagi nutq ijrosini bevosita kuzatish, ularning diksiyasi, intonatsiyasi, ritmi va dialektal xususiyatlarining obrazga ta'sirini baholash.

Amaliy mashg'ulotlarni tahlil qilish: O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutining "Sahna nutqi" kafedrasida olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar, talabalarning nutq texnikasini egallash jarayonlari va pedagogik yondashuvlarni o'rganish [2, 3]. Bu tahlil H. Mahmudova va K.S. Stanislavskiy asarlaridan fonilgan mashqlar va metodologiyalarni o'z ichiga oladi.

Eksperimental topshiriqlar: Aktyorlar yoki aktyorlik talabalari ishtirokida turli nutq uslublari va intonatsiyalari bilan bir xil matnni ijro etish bo'yicha eksperimental topshiriqlar o'tkazish va ularning tomoshabin idrokiga ta'sirini baholash.

Intervyular: Tajribali aktyorlar, rejissyorlar va sahna nutqi pedagoglari bilan intervyular o'tkazish orqali ularning aktyor nutqining obraz yaratishdagi ahamiyati, muammolari va zamonaviy tendensiyalar haqidagi fikrlarini to'plash.

Rolli o'yinlar va interaktiv mashqlar: Aktyorlik talabalari bilan rolli o'yinlar va interaktiv mashqlar o'tkazish orqali nutqning qahramon xarakterini shakllantirishdagi bevosita ta'sirini amaliy jihatdan o'rganish.

Qiyosiy-tarixiy tahlil O'zbekiston teatr san'atida sahna nutqining rivojlanish bosqichlarini, turli davrlardagi aktyorlik maktablari va ijodiy yo'nalishlarning nutq madaniyatiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan [4]. Bu tahlil xalq ijrochiligi an'analaridan tortib, professional teatrning shakllanishi va yagona adabiy tilning targ'ib qilinishigacha bo'lgan jarayonlarni qamrab oladi. Pedagogik tahlil esa o'zbek teatr ta'limida sahna nutqini o'qitish metodologiyalarini, uning o'quv dasturlaridagi o'rnini va talabalarning nutq mahoratini oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni baholashga xizmat qiladi [2].

Nutqning lingvistik va psixologik jihatlarini o'rganish uchun semiotik va psixolingvistik tahlil usullaridan foydalaniladi. Diksiya, intonatsiya, ritm, pauza, ovoz balandligi kabi nutq elementlarining obrazning ichki dunyosini, uning emotsional holatini va ijtimoiy mavqeini qanday aks ettirishi tahlil qilinadi. Shuningdek, dialekt, sheva va nutq uslubining qahramonning milliy, mintaqaviy va ijtimoiy xususiyatlarini boyitishdagi ahamiyati o'rganiladi. Bu tahlil aktyor nutqining nafaqat ma'lumot uzatish, balki ma'no yaratish va tomoshabin bilan emotsional aloqa o'rnatishdagi rolini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish strategiyasi yig'ilgan ma'lumotlarni tematik tahlil, kontent tahlili va qiyosiy tahlil orqali sintez qilishni o'z ichiga oladi. Nazariy manbalardan olingan ma'lumotlar empirik kuzatuvlar va intervyu natijalari bilan taqqoslanib, aktyor nutqining obraz yaratishdagi o'rni haqida keng qamrovli va asosli xulosalar chiqariladi. Tadqiqot natijalari aktyorlik mahoratini oshirish, teatr va kino ta'limi dasturlarini takomillashtirish hamda milliy san'atimizni rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Ushbu metodologiya aktyor nutqining obraz yaratishdagi murakkab va ko'p qirrali jarayonini ilmiy jihatdan asoslashga va uning zamonaviy san'atdagi ahamiyatini yorqinroq ko'rsatishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda ushbu tadqiqot aktyor nutqining obraz yaratishdagi markaziy va integrativ rolini chuqur asoslab berdi. Nutq nafaqat qahramonning ichki dunyosini, uning fikr va tuyg'ularini ifodalovchi asosiy vosita, balki tomoshabin bilan emotsional aloqa o'rnatishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Diksiya, intonatsiya va ritm kabi texnik elementlarni mukammal egallash aktyorga obrazga chuqurroq kirish, uning xarakterini aniq shakllantirish va madaniy-ijtimoiy xususiyatlarini boyitish imkonini beradi. Shuningdek, nutq milliy madaniyatni saqlash va avlodlarga yetkazishda muhim ko'prik vazifasini o'taydi, bu esa uning badiiy va pedagogik ahamiyatini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Bobojonov, A. (2022). Aktyorlik mahorati va sahna nutqi. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
- [2] Qodirov, M. (2021). Obraz yaratish san'ati: Aktyorlik psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti nashriyoti.
- [3] Karimova, D. (2023). Aktyor nutqining obraz psixologiyasini ochishdagi ahamiyati. O'zbekiston san'atshunosligi, 3(1), 45-52.
- [4] Nurmatov, H. (2022). Sahna nutqida intonatsiya va ritmning obrazga ta'siri. San'at, 2(5), 68-75.
- [5] Abdullayeva, G. (2020). Nutq madaniyati va aktyorlik mahorati. Toshkent: "Sharq" nashriyoti.

[6] Olimov, Z. (2021). O'zbek teatrida nutqning milliy xarakter yaratishdagi o'rni. *Til va adabiyot ta'limi*, 2021(4), 112-118.

[7] Ergashev, N. (2024). Ekran san'atida aktyor nutqining ifoda imkoniyatlari. *O'zbekiston Milliy universiteti xabarлари*. San'atshunoslik seriyasi, 1(1), 87-94.

[8] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.

[9] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li Komilov, and Sh.Usmonov. "MUSIQIY SPEKTAKLLARDAGI BADIY YAXLITLIK OMILLARI" *Oriental Art and Culture*, vol. 4, no. 5, 2023, pp. 117-122.

[10] M.Komilova. "ALISHER NAVOIY IJODIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI" *World of Philology*, vol. 1, no. 2, 2022, pp. 66-71.

[11] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "USTOZ SAN'ATKOR, O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST HURSANOV UMAROVANING IJRO MAHORATI" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 341-347.

[12] G.R.Muratova, and M.Komilova. "PARALIMPIYA SPORTI IMKONIYATLARI CHEKLANGAN SHAHSLARNI IJTIMOIYLASHTIRISH USULI SIFATIDA" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 697-701.

[13] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "QO'QON TEATR SAN'ATI IJTIMOIY HODISA SIFATIDA" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 4, 2022, pp. 579-585.

[14] Mo'Minjon Komilov, and Mushtariybegim Komilova. "O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST USTOZ SAN'ATKOR XURSANOV UMAROVA SAN'AT FIDOIYSI" *Oriental Art and Culture*, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 360-366.

[15] Mo'Minjon Komilov. "SAN'AT VA MADANIYAT SOHASIDAGI SIYOSATINING KONSEPTUAL NEGIZLARI VA UNING MAMLAKAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 70-83.

[16] Mushtariybegim Komilova. "SAN'AT VA MADANIYAT MENEJMENTI (BOSHQARUV SAN'ATI) HAQIDA ILMIY YONDOSHUVLAR VA UNING ZAMONAVIY KLASSIFIKATSIYASI" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 91-106.

[17] Mo'minjon, Komilov, and Komilova Mushtariybegim. "ZAMONAVIY YOSHLAR MA'NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN'ATIDAGI BADIY

IFODASI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL." *Oriental Art and Culture*" *scientific methodical* 7.